

SZEMLE

*Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok***Bőrszín szerinti választóvonal és bőrszín szerinti társadalmi rangsor a 20. században**

Banton, Michael: The colour line and the colour scale in the twentieth century= Ethnic and Racial Studies, 2012, 35. vol., 7. no. 1109-1131. p.

Az újabban keletkezett bizonyítékok bizonyos mértékig alátámasztják Du Bois feltevését, hogy a 20. század a bőrszín szerinti választóvonal évszázadának bizonyul. A választóvonal létezésére egy példa az, hogy felmérések szerint a férfiak szexuális partnernek inkább választottak (választanak) fehér bőrű nőt, miközben a barátok megválasztásában a sötét bőrszín nem bizonyult hátrányos tényezőnek. Az USA munkaerőpiacán a sötét bőrszín határozottan hátrányt jelentett mind a férfiak, mind a nők számára. Bár más országokból nem áll rendelkezésre megfelelően összehasonlítható adat, mégis úgy tűnik, hogy széleskörűen érvényesül az a tendencia, hogy a sötét bőrszínhez tapadó negatív értékítélet szoros összefüggést mutat a társadalmi-gazdasági skálán elfoglalt hellyel. Némely helyzetben a bőrszín szerinti választóvonalat felváltja a bőrszín szerinti társadalmi rangsor. A Du Bois-féle bőrszín szerinti választóvonalból fakadó különbségekre vonatkoztatást az angol nyelvű országokban felváltja a rasszok közötti különbségekre való vonatkoztatás. Politikai szempontból a színesbőrű fogalomról a rassz fogalomra való átváltás egyaránt pozitív és negatív következményekkel is járt. Szociológiai szempontból még nehezebbé vált a társadalmi különbségekhez kötődő dimenziók szétválasztása, és annak a zavarnak az eloszlátása, amit a faji különbségek fogalmának a bevezetése okozott.

Du Bois feltevése – hogy a 20. század legnagyobb problémáit a bőrszín szerinti választóvonal mentén kialakult problémák okozták – legnagyobb részben tévesnek bizonyult, mivel ennél súlyosabb bajokat okoztak a világháborúk, a fegyverkezési hajszák a hidegháború idején, a gyarmatosítás alóli felszabadító háborúk, illetve azok a problémák, amelyeket a politikai rendszerek nem tudtak kezelni, mint pl. a népességnövekedés és klímaváltozás. A bőrszín szerinti választóvonal olyan metafora, amely csak egy USA-beli politikai probléma megjelölésére alkalmazható. Azonban, ha egy megnevezés alapját képezi egy elméletnek, hogy a problémák forrásait és okait ezzel a megnevezéssel (*colour line – bőrszín szerinti választóvonal*)

le lehet írni, ez felvet egy intellektuális problémát. Ebben az esetben azt, hogy a bőrszín szerinti választóvonal a különböző bőrszínű emberek közötti kapcsolatoknak csak egyetlen aspektusát foglalja magába.

Sok évszázad óta az európaiak kapcsolatban állnak ázsiaiakkal, afrikaiakkal, amerikaiakkal, és a „tenger szigeteinek lakóival”. A köztük levő különbséget sokféleképpen írhatjuk le, a fizikai megjelenéstől a vallási, nyelvi, szokásbeli különbségekig. Az Egyesült Államokban a különbségeket a bőrszín szerinti választóvonal dimenzióval írták le egészen a 20. század elejéig. A választóvonal – különösen a déli államokban – egyértelműen a fehérek és a feketék között húzódott, és erősen diszkriminatív jellegűt öltött. Különösen az amerikai polgárháború után kezdték a *rassz (faj – race)* fogalmát is használni a fehérek és feketék közti különbségek leírására. Ugyanakkor már elkezdtek ezt alkalmazni a bevándorló kínaiakra és a bennszülött amerikaiakra (indiánok) is. A *faji kapcsolatok* kifejezésre először 1910-ben találunk feljegyzést. A származásnak és a bőrszínnek tulajdonított jelentőség alapját képezheti egy társadalmi rangsorba való elhelyezkedésnek, hogy ti. a különböző bőrszínű egyének társadalmi ranglét-rán való elhelyezkedése és a bőrszíne között szoros összefüggés van. Ezt a rangsort írja le a *bőrszín szerinti társadalmi rangsor (colour scale)* fogalom. A másik fogalom, a *bőrszín szerinti választóvonal (colour line)* pedig a bőrszín szerinti diszkriminatív különbségtevésre, pl. a fehérek és feketék teljes elválasztására szolgál. Bár a 20. század elején megpróbálkoztak a faji alapon történő osztályozás kialakításával, ennek tudományos igazolására, ez a törekvés nem állta ki a tudományosság próbáját. Például a bőrszín szerinti osztályozás azért sem kielégítő, mert az USA fehér bőrszínű, ebbe a kategóriába sorolt lakosságának kb. húsz százaléka rendelkezik fekete felmenőkkel. A náci Németország fajelméleti tézisei egyébként is szalonképtelenné tették a *faj (race)* fogalmának használatát. Ma már minden művelt ember elismeri, hogy faji, származási, vallási, nemzetiségi alapon tilos különbséget tenni ember és ember között.

Több kísérlet közül, ami a rasszokba való osztályozás elkerülésére született, talán a legsikeresebbnek moondható az, amely szerint az embereket egyszerűen „formációk” szerint csoportosíthatnánk. Ebben az esetben az egyes egyedek vércsoport, vagy más genetikai tulajdonságaik szerint lehetnének osztályozhatók. Bár a bőrszín fotospektrométer segítségével objektív módon mérhető, e mérések mégis csak megközelítő információkat képesek szolgáltatni az egyén genotípusáról. A molekuláris antropológia sokkal pontosabban eligazít a kérdésben. A kutatások kimutatták, hogy az ember bőrszínét hat genetikai pont határozza meg. Ebből az következik, hogy valakinek a genotípusát 15-20%-ban afrikai elem is meghatározhatja, anélkül, hogy akár egyetlenegy a fekete bőrszínt előidéző allelomorf gén-

nel is rendelkezne. Másképpen fogalmazva, könnyedén előfordulhat, hogy valaki, aki önmagát fehérnek tartja, több afrikai génnel rendelkezik, mint az, aki feketének vallja magát.

Az USA-ban legnagyobb hatást gyakorló elmélet a predarwiniánus faji tipológia volt. A színről a fajra való átmenet a hétköznapi nyelvben megerősítette a szín szerinti választóvonal képzetét, és elvonta a figyelmet a szín szerinti rangsor létezéséről. Politikai értelemben a színről a fajra való áttérésnek pozitív (segített az egyenlőtlenségek felmutatásában, és segítette a kisebbségek mobilitását) és negatív következményei is voltak. A genetika fejlődése bebizonyította, hogy a faji klasszifikáció minden esetben elfogadhatatlan hibahatárokat eredményez.

Jelen cikk a huszadik század témába vágó politikai kérdéseivel foglalkozik, de figyelmet fordít a politikaival párhuzamosan futó intellektuális vitákra is. Du Bois felvetésének vizsgálatával kezdjük. Először is azzal, hogy a *szín* szó miként irányítja rá a figyelmet a látható társadalmi különbségekre. Másodszor azzal, hogy a szociológusoknak be kell számolniuk arról, hogyan vált ez a szó ilyenfajta bélyeggé. Harmadszor pedig azzal, hogy amikor a szociológusok a faj szót a szín szó szinonimájaként használják (ez igen jellemző az angolszász terminológiában), akkor csak megnehezítik a megmagyarázni való beazonosítását.

Az egyének rangsorolásakor sokkal gyakoribb, hogy valaki a bőrszín szerint tesz különbséget, mint hogy szociális kategóriák szerint tenné ezt. Peter Frost jelentős mennyiségű bizonyítékot gyűjtött arra, hogy a történelem során a férfiak mindig is hajlottak rá, hogy világos bőrszínű nőket válasszanak maguknak szexuális partnerként. Csak azokban a társadalmakban van ez másként, ahol a mezőgazdasági munka nagy részét a nők végzik. Frost végül arra a konklúzióra jut, hogy az amerikai rabszolgaság, a bőrszínnel összefüggő szexuális ízlés és a nemi identitás új formákat öltött. Az Egyesült Államokban a fehéreknek (akik nagyrészt a protestáns Európából vándoroltak be) volt lehetőségük arra, hogy e preferenciákat és előítéleteket érvényre juttassák a bőrszín szerinti választóvonal meghúzásakor. Latin-Amerikában, a különböző lehetőségeikből, és érdekeikből fakadóan a fehérek (akik nagyrészt a katolikus Európából származtak el) a bőrszín szerinti társadalmi rangsor felállítására jutottak. Ázsia, és Afrika kolonizált területein a fehérek és nem-fehérek közötti hatalmas státuszbeli űr leginkább a bőrszín szerinti választóvonal létrejöttéhez vezetett.

Du Bois gondolatmenetében benne rejlik, hogy a huszadik század problémája a bőrszín szerinti választóvonal azért lehet, mert, akik a választóvonal rossz oldalán találták magukat, folyamatosan erős késztetést éreztek arra, hogy megkérdőjelezzék azt. Igaz, ezt ő nem állította, de valószínűleg egyetértene azzal, hogy az adott társadalom privilegizált tagjai között

is mindig akadtak olyanok, akik szimpatizáltak azokkal, vagy segítettek azokat, akik e választóvonalat megszüntetni igyekeztek. A változások sokféle módon történhetnek. Meg lehet változtatni azt az elnevezést, amivel a társadalom egyes csoportjait illetjük, csökkenteni lehet a hátrányos megkülönböztetést, és mindenekfelett meg lehet változtatni a törvényeket. Az egységes államok és a szövetségi államok között természetesen ebből a szempontból is vannak eltérések. Az Egyesült Államokban például a polgárháború előtt a feketék alávetettségét a rabszolgaságról szóló törvény biztosította, és a Legfelsőbb Bíróság elutasította, hogy az USA alkotmányába bekerülhessen az elv, miszerint az afrikai felmenőkkel rendelkező személy a föderáció állampolgárává válhasson. A kérdés csak 1865-ben, az alkotmány tizennegyedik módosítása kapcsán oldódott meg. A polgárháborút követően a déli államok megteremtették a maguk bőrszín szerinti választóvonalát, hogy a feketék alávetettségét megtarthassák. A kaliforniai aranyláz idején pedig oly mértékben megnőtt az ellenszenv az ázsiai bevándorlókkal szemben, hogy 1882-ben megszületett a Kínaiak Kizárásáról szóló Törvény, amely tiltotta a kínai munkások bevándorlását.

A bőrszín szerinti választóvonal az USA II. világháborús szerepvállalása után kezdett csak elhalványodni. Az 1940-es, '50-es években a fehérek, és feketék közötti gazdasági különbség többet szűkült, mint az ezután következő évtizedekben. Mégis, a bőrszín szerinti választóvonalra az 1954-es Brown vs Oktatási Minisztérium perben hozott ítélet mérte a legnagyobb csapást. A döntés ugyanis az alkotmánnyal ellentétesnek találta a feketék iskolai szegregációját. Igaz, a huszadik század végére illegálissá vált, hogy bőrszín szerinti választóvonalat alkalmazzon valaki a munkaerőpiacon, mégis a bőrszín szerinti rangsor tovább érvényesült. A 2003-as Új Bevándorlók Kérdőíve alapján kimutatható, hogy az angol nyelv ismerete, a forrás országbeli foglalkozás, a családi háttér és az etnikum mellett a legvilágosabb bőrszínnel rendelkező (a mérés 11 pontos skálán történt) bevándorlók átlagosan 17 százalékkal több fizetést kaptak a legsötétebb bőrszínnel rendelkező bevándorlóknál.

Du Bois „bőrszín szerinti választóvonal” metaforája, a huszadik század elején igen hatásosnak bizonyult. Arra az intézményesített elnyomásra hívta fel a figyelmet, amelyet az Egyesült Államokban élő afro-amerikaiaknak el kellett szenvedniük. Úgy tűnik, hogy a metafora megszolgált a célját, és ahogyan a dolgok ma állnak, elképzelhető, hogy az új évszázad globális viszonyait a Korán értelmezése fogja meghatározni. A 19. század elején még senki sem sejtette, hogy létrejöhetnek olyan szervezetek, mint pl. az ENSZ, amelyek büntetni fogják, ha valaki bőrszín szerint húz választóvonalat az emberek közé. A huszadik század elején még csak a fehérek hangját lehetett hallani, amikor a fajról alkotott elképzeléseikkel igyekez-

tek alátámasztani elsőbbségüket a feketékkel szemben, ám a század végére a fehérek rasszista arroganciáját hangsúlyozó feketék hangja lett erősebb. A diszkriminatív gyakorlat kritikája sokkal nagyobb közönséghez jutott el, mint korábban, és a *faj* szó társadalmi jelentősége megváltozott.

A társadalomtudósok feladata, hogy megmagyarázzák, milyen társadalmi viszonyok állnak fenn a különböző fizikai és kulturális adottságokkal rendelkező személyek között. A fizikai megjelenésre adott válaszok nem lehetnek kielégítőek a többi különbözőségekre adott választoktól függetlenül. A borszín csak az absztrakció első eleme, mivel ez látható és mérhető. A faj a második lépés, mivel ez sem nem látható, sem nem mérhető. A „faji” különbözőségekre való hivatkozás pozitív következményekkel járhat a politikában, de annak a kísérlete, hogy a faj fogalmát, mint analitikus konstrukciót alkalmazzuk, a szociológiai magyarázatok esetében csak nehezebben megoldhatóvá teszi az intellektuális problémát.

Juhász Gergely Ákos

A Balkán mint transzlokális tér

Brunnbauer, Ulf: *Der Balkan als translokaler Raum. Verflechtung, Bewegung und Geschichte.* = *Südosteuropa Mitteilungen.* 2011. 3. no. 79–94. p.

A tanulmány a közepébe vág annak a kritikai szemléletű Balkán-diszkurzusnak, amely szakítani igyekszik akár a „birodalmi” perspektívára hagyatkozó történeti leírás üres sematizmusával (Bizánc, Oszmán Birodalom, Habsburgok), akár a különféle kultúrfilozófiai/-ideológiai rávetések (például *M. Todorova: Imagining the Balkans* vagy *V. Goldsworthy: Inventing Ruritania* című munkáiban bemutatott) öncélú – a régió irányában gyakran elmarasztaló élű – intellektualizmusával, egyben tartózkodik a nemzeti-etnikai narratívák hínárosától is. Az új diszkurzus a transznacionális, transzregionális (röviden: transzlokális) viszonylatok, összefonódások és eltolódások mentén, a különböző valóságselemek szüntelen – gyakran öntörvényű – mozgásában és változásában kíván közelíteni a balkáni világ – vagy kötetlenebbül: az európai „délkelet” – többszálú-többsebességű folyamataihoz. A történesek a tágabb világba beékelődő-kigyüremelő, képlékeny kommunikációs, interakciós terekben mozdulnak és lendülnek tovább, a dinamikájuk nem áll meg a régió földrajzi határainál. A Délkelet-Európa-történész eszmefuttatása a koncepció szemléltető bemutatására három életpályát idéz meg – a kései birodalmi, illetve a posztkolonialis időszakokból.

*

Az albán Ekrem bey Vlora (1885–1964) rangos és gazdag sztambuli tisztségviselők leszármazottja (apja, de nagybátyja is magas kormánytisztviseléseket töltöttek be). Pályaállomásai jól követhetők német nyelven írt emlékezéseiben (*Lebenserinnerungen*, 1–2. köt., München, 1968/73). A fiatalembert Bázelen és Bécsben taníttatták; a Theresianumban érettségizett le. 1904-től álláshoz juttatták az oszmán birodalmi külügy titkárságán. A szülőföldre is visszavezető szolgálati útjai során az albán függetlenség hívévé szegődött. Egy másik nagybátyja lett az 1912-ben függetlenné vált Albánia miniszterelnöke, aki unokaöccséből is szenátort csinált. (Az előzőleg említett nagybácsi, aki időközben már nagyvezír is volt, akkor Sztambulra optált, és ott is maradt élete hátralevő két esztendejére.) Ekrem bey Vlora a világháború viszontagságai után tovább politizált a tiranai parlamentben. Hamar az olaszbarát szárnyhoz csatlakozott, ami az olasz megszállást (1939) követően magas hivatali állásokban kamatozott a számára. 1944-ben Olaszországba emigrált, és emlékiratain dolgozott.

*

Ha albán biográfiánk az oszmán birodalmi központtól Bécsig és Rómáig tágitotta a balkáni folyamatok akcióterét, úgy a következő kitolja azt egészen az amerikai kontinensig. Wayne S. Vucinich (1913–2005) atyja hercegovinai szerb faluból csatlakozott a tengerentúlra vándorlók százezreire. Így a fiú Montana állam bányavidékén látta meg a napvilágot. A család – a munkával szerzett anyagiakból áldozva erre – később a kapcsolattartás igényével azonban visszaküldte a szülőföldre, a rokonokhoz. Vucinich felsőbb tanulmányai érdekében mégis visszatért az Államokba, elvégezte a berkeleyi egyetem Kelet-Európa-történeti szakát. Viszont doktori fokozatához (1941) Prágában folytatott kiegészítő tanulmányokat. Ezzel a felkészültségével dolgozhatott a második világháború alatt az USA Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (Office of Strategic Services, OSS). A háború után Stanfordban az Orosz és Kelet-európai Tanulmányi Központ (Center for Russian and Eastern European Studies) alapító munkatársai közé tartozott, 1972–1985 között a központ vezetője volt. Munkásságát fémjelzik olyan művek, mint egyebek között *The Ottoman Empire, its record and legacy* (1965); *Russia and Asia; essays on the influence of Russia on the Asian peoples* (1972); *Eastern Europe* (1973), *Ivo Andric revisited: the bridge still stands* (1995). Vucinich fiatalkori emlékezései: *Memoirs of my childhood in Yugoslavia* (2007) a hagyatékból kerültek kiadásra.

*